

PERMANENTNÍ REVOLUCE

Průmyslová revoluce otevřela cestu k transformaci energie a k masové výrobě zboží, takže osvobodila lidstvo ze závislosti na životním prostředí. Člověk vykácel lesy, odvodnil močály, přehradil řeky, zaplavil louky, položil miliony kilometrů železničních kolejí i silnic a vystavěl města, která se pnou do nevídané výšky. Revoluční proměna světa měla lépe sloužit *Homo sapiens*, ale příroda od té doby trpí a živočišné druhy rychle vymírají. Z naší zelené a modré planety se stává nákupní středisko z betonu a plastu.

Sedm miliard lidí už dnes žije na Zemi, a kdybychom je všechny dali na váhu, ukázala by 300 milionů tun. Kdybychom ale přidali všechna chovná zvířata, krávy, prasata, ovce a slepice, přibýlo by dalších 700 milionů tun. Zato váha všech velkých volně žijících zvířat, od dikobrazů a tučňáků až po slony a velryby, by nepřesáhla 100 milionů tun. Dětské knížky, pohádky a televizní programy jsou sice plné žiraf, vlků a šimpanzů, ale v přírodě jich žije už jen poskrovnu: žiraf 80 000, vlků obecných 200 000, šimpanzů 250 000. Chováme ale 1,5 miliardy kusů skotu, doma máme 400 milionů psů a jsou nás miliardy.

Homo sapiens dobyl svět.¹⁰³

Značné poškození životního prostředí a nedostatek surovin jsou samozřejmě dvě různé věci. Ve skutečnosti zdrojů, které lidstvo umí využít, stále přibývá a tento vývoj bude pravděpodobně pokračovat. Katastrofická proroctví o vyčerpání surovin se zřejmě mýlí, ale obavy z trvalého poškození planetárního ekosystému jsou zcela oprávněné. Na objev ještě čekají naleziště nových materiálů a zdroje energie, ale člověk ničí poslední oázy volné přírody a vyhubí možná většinu živočišných druhů. Poraněná příroda by mohla ohrozit i samo přežití Sapiens. V důsledku globálního oteplování, zvyšujících se hladin oceánů a masivního znečištění by se životní podmínky na Zemi mohly velmi zhoršit a lidstvo by muselo vynaložit nesmírné úsilí, aby zvládlo přírodní katastrofy, které si svou činností přivodilo. Věda a technika nám sice umožňují krotit sílu přírody a přizpůsobit ekosystém lidským potřebám a zálibám, ale právě tím vznikají nebezpečné vedlejší účinky. Pokusy zvládnout přírodu drastickou manipulací mohou vést k ještě většímu chaosu.

Často se mluví o ničení přírody. Nejde však o likvidaci, jde o proměnu. Přírodu nelze zničit. Když před pětadesáti miliony let vyhubil asteroid dinosaury, vytvořil zároveň podmínky pro rozvoj savců. Dnes hubí lidstvo jeden živočišný druh za druhým a možná zničí i samo sebe, ale některým živočichům nové podmínky náramně vyhovují. Krysy a švábi si vedou velmi dobře a nejspíš by vylezli i z doutnajících sutin nukleárního Armagedonu a množili se vesele dál. Za 65 milionů let možná zhodnotí inteligentní krysy devastaci způsobenou člověkem a pocítí podobnou vděčnost jako my, když si připomeneme dávný meteorit, jenž ukončil nadvládu dinosaurů a vytvořil podmínky, z nichž jsme vzešli.

Poplašné zvěsti o nadcházejícím konci lidstva jsou však poněkud předčasné. Od nástupu průmyslové revoluce si vedeme stále lépe. V roce 1700 byla planeta domovem 700 milionů lidí, v roce 1800 nás bylo 950 milionů, do roku 1900 se počet bezmála zdvojnásobil na 1,6 miliardy, v roce 2000 už bylo miliard 6 a dnes žije na Zemi více než 7 miliard *Homo sapiens*.

Diktát hodin

Člověk už dávno není hříčkou přírody, musel se ale podřídit tvrdému diktátu vlastního průmyslu a státu. Průmyslová revoluce také zahájila dlouhou řadu experimentů sociálního inženýrství a přinesla mnoho neplánovaných změn v každodenním životě a v lidské mentalitě. Typickým příkladem je náhrada tradičního rytmu venkova přesným a jednotným rytmem průmyslu.

V tradiční zemědělské pospolitosti určoval čas koloběh ročních období a střídání dne a noci. Lidé neuměli měřit čas a ani je to příliš nezajímalo. Život běžel bez hodin a bez jízdního řádu. Řídil se sluncem na obloze a růstem rostlin. Neexistoval jednotný pracovní den a náplň práce určovalo roční období. Zemědělci věděli, jak vysoko je slunce, úzkostlivě čekali na déšť a na dobu sklizně, ale nevěděli, kolik je hodin a někdy ani který je rok. Kdyby se ve středověké vesnici objevil cestovatel v čase a chtěl vědět, kolikátého je, byl by vesničan otázkou podivného cizince zmaten stejně jako jeho vzhledem.

Moderní průmysl se na rozdíl od středověkých zemědělců a řemeslníků o výšku slunce nad obzorem ani o roční dobu nezajímá, protože vyžaduje soustavnou dochvilnost a pravidelnost. Středověký švec šil boty od podrážky až po přezku sám, a když práci přerušil, mohl pak snadno pokračovat. V továrně se ale boty vyrábějí na montážní lince a dělník obsluhuje stroj, který vyrábí jen jednu část boty. Tu postoupí

dalšímu stroji, a kdyby se opozdil, zdržel by celý provoz. Aby k tomu nedocházelo, musí se všichni řídit stejným časem a přicházet do práce zároveň. Dělníci mají přestávku na oběd, ať jsou hladoví, nebo sytí, a odcházejí, až když siréna oznámí konec směny.

Průmyslová revoluce zavedla také časový plán a montážní lince přizpůsobila veškerou lidskou činnost. Jakmile továrny zavedly pevnou pracovní dobu, začaly se hodinami řídit i školy, po nich následovaly nemocnice, státní úřady a obchody. Čas začal panovat i tam, kde pásy a stroje nebyly. Která hospoda by nechtěla mít otevřeno po pracovní směně továrny?

Zásadní vliv na společnost mělo zavedení jízdního řádu ve veřejné dopravě. Protože dělníci začínali práci v osm hodin, vlak nebo autobus musel dorazit k branám továrny nejpozději v 7.55. Kdyby se jen o několik minut zpozdil, klesla by výroba a opozdilci by mohli být propuštěni. V roce 1784 začaly v Británii jezdit dostavníky pravidelně podle jízdního řádu, ten ale uváděl jen čas odjezdu, ale nikoli příjezdu. Všechna města totiž měla vlastní čas, který se od londýnského lišil někdy až o půl hodiny. Když bylo v Londýně 12.00, v Liverpoolu mohlo být 12.20 a v Canterbury 11.50, a protože neexistovaly telefony, rozhlas ani rychlíky, nikdo o tom nevěděl a nikomu to nevadilo.¹⁰⁴

První vlak určený pro veřejnost začal přepravovat cestující mezi Liverpoolem a Manchesterem v roce 1830 a už za deset let nato vznikl první jízdní řád. Protože vlaky jezdily rychleji než dostavníky, rozdílné místní časy začaly působit zmatek. V roce 1847 daly britské železniční společnosti hlavy dohromady a vyhlásily jednotný jízdní řád podle časomíry greenwichské observatoře. V roce 1880 podnikla vláda nevídaný

krok a uzákonila, že všechny jízdní řády se musí podřídit greenwichskému času. Stát poprvé v dějinách přijal jednotný čas a přinutil obyvatele, aby se řídili centrálními hodinami, nikoli místním časem nebo východem a západem slunce.

Byl to počátek celosvětové sítě jízdních řádů, které jsou dnes seřizeny na setinu vteřiny. Moderní sdělovací prostředky, rozhlas a později televize, se nejen přizpůsobily, ale staly se přímo stoupenci a posly časomíry. Jedna z prvních informací, kterou rádio vysílalo, byl přesný čas. Legračním pípáním upozorňovalo i ty nejodlehlejší osady a lodě na moři, aby si seřídily hodinky. Zprávy, které rozhlasové stanice začaly vysílat každou celou hodinu, dodnes začínají hlášením přesného času a nezměnila to ani válka. Zprávy BBC do okupované Evropy ohlašoval každou hodinu magický zvuk svobody, živě vysílané odbíjení Big Benu. Důmyslní němečtí fyzikové dokonce dokázali z nepatrných odlišností úderů zvonu určit londýnské počasí a poskytnout svému letectvu velmi cennou informaci. Když to britská tajná služba zjistila, bylo živé vysílání nahrazeno nahrávkou.

Jízdní řád a pevnou pracovní dobu umožnily levné, přesné a přenosné hodinky. V asyrských, sásánovských nebo inckých městech se nacházelo jen několik slunečních hodin, ve středověkých městech Evropy bývaly v chodu dokonce jen jedny – orloj na věži hlavního náměstí. Čas na orloji nebyl nijak přesný, ale tehdy to nikomu nevadilo. Dnes má každá rodina hodin víc než celé středověké království. Chceme-li zjistit čas, můžeme se podívat na náramkové hodinky, na mobil, na budík u postele, na nástěnné hodiny v kuchyni, na displej mikrovlnné trouby, na televizi, přehrávač DVD anebo na obrazovku počítače. Vynaložené úsilí je nepatrné.

Většina lidí se na hodiny dívá mnohokrát denně, protože téměř veškerá práce musí být na čas. Budík nás probudí v 7.00, zmraženou bagetu si v mikrovlnce ohřejeme za 50 vteřin, zuby si čistíme 3 minuty, tramvaj jede v 7.40. Po práci spěcháme do fitcentra samozřejmě na čas a po odcvičené půlhodině míříme na sedmou domů k televizi, abychom stihli zprávy. Při sledování nás budou pravidelně rušit reklamy (1000 dolarů za vteřinu) a nakonec se vydáme za psychiatrem, který naše žbrblání o stísněných pocitech omezí na standardních 45 minut.

* * *

Průmyslovou revolucí byly zahájeny převratné společenské změny, nejen zavedení standardního času. Je to počátek gigantického rozvoje měst, zániku selského stavu, vzestupu a pádu průmyslového proletariátu, práv občanů, demokratické, kultu mládeže a rozpadu patriarchátu.

A přece jsou všechny tyto převratné změny zanedbatelné v porovnání s největším sociálním zvratem, jaký kdy lidstvo potkal: rozpadla se rodina i místní komunita, zůstal jen stát a trh. Od nepaměti žil člověk v malém společenství, v němž většina příslušníků byla úzce provázána příbuzenskými vztahy. Nic na tom nezměnila kognitivní ani zemědělská revoluce. Rodiny a obce se spojily a vznikla města, království a říše, avšak rodina a místní společenství přetrvaly. Teprve průmyslová revoluce během dvou století tyto základní kameny soudržnosti rozvrátila. Téměř všechny tradiční funkce rodiny a komunity převzal stát a trh.

Rozpad rodiny a komunity

Až do nástupu průmyslové revoluce plynul život většiny lidí v rámci rodiny, příbuzenstva a úzce provázané místní komunity.* Lidé pracovali buď na rodinném majetku (na statku nebo v dílně), anebo pro své sousedy. Rodina poskytovala sociální podporu, zdravotní péči, vzdělání, stavební práce, fungovala jako odbory, důchodové zabezpečení, pojišťovna, rádio, televize, noviny, banka a do jisté míry nahrazovala i policii.

Rozvětvená rodina se postarala o staré a nemocné a děti plnily funkci dnešního důchodového zabezpečení. To rodina pomohla postavit dům, sháněla pro svého člena peníze, když chtěl otevřít obchod, a starala se o sirotky. I na sňatku měla svou účast – buď potenciálního ženicha nebo nevěstu přímo našla, nebo je alespoň prověřila. Vstupovala i do sporů se sousedy, a teprve když nějaké neštěstí, nemoc, bankrot nebo násilí byly nad její sílu, vložila se do situace místní komunita.

Ta nabízela pomoc podle místní tradice a poskytovala služby i protislужby výrazně odlišně od zákona nabídky a poptávky. Ve středověké obci pomohli sousedé opravit dům nebo pohlídat ovce a nečekali peněžitou odměnu. Věděli, že soused službu oplatí. Ani místní šlechtic za práci na stavbě hradu neplatil, ale místní věděli, že je ochrání. Venkovský život zahrnoval mnoho transakcí, ale málo plateb. Existovaly sice trhy, ale ty měly jen malý význam. Kupovalo se totiž jen

* Úzce provázanou komunitou se míní skupina lidí, kteří se znají navzájem a přežít jim pomáhá spolupráce a vzájemná pomoc.

deset procent předmětů a služeb, vzácné koření, některé látky a nástroje, občas bylo nezbytné najmout právníka či lékaře, ale většinu potřeb dokázala uspokojit rodina a sousedé.

Království a říše měly své úkoly – vedly války, stavěly silnice a paláce. Vladaři proto vybírali daně a občas rekrutovali vojáky nebo dělníky. Do každodenních záležitostí rodiny a komunity až na vzácné výjimky nezasahovali a vlastně ani nemohli. Tradiční zemědělské hospodářství nevytvářelo dostatečné přebytky, aby uživilo zástupy státních úředníků, policistů, sociálních pracovníků, učitelů a lékařů. Panovník nemohl financovat nemocnice a školy ani zavádět sociální podporu. Takové záležitosti musela zajistit rodina. A když už se vládce výjimečně pokusil ovlivnit život rolníků (jako za čínské dynastie Čching), nadělal z otců rodin a vesnických stařešinů vládní úředníky.

Některé oblasti byly natolik odlehlé a nepřístupné, že se vládce někdy vzdal i svých privilegií a výběr daní a trestání zločinců přenechal místním lidem. Osmanská říše povolila, aby se spravedlnost řídila krevní mstou, protože to bylo jednodušší než vydržovat policii. A dokud násilí nepřekročilo únosnou míru, ani sultán v Istanbulu, ani místní paša do lokálních záležitostí nezasahovali.

Za vlády čínské dynastie Ming (1368–1644) byl zaveden systém *pao-tia*. Deset rodin byla jedna *tia* a deset *tia* tvořilo jedno *pao*. Pokud člen určitého *pao* spáchal zločin, trest mohl dopadnout i na ostatní příslušníky skupiny, zvláště na stařešiny. *Pao* bylo také základním daňovým subjektem a jeho představení rozhodovali, jakým příspěvkem se má která rodina na dani podílet. Z pohledu říše měl takový systém řadu výhod, protože nebylo nutné zaměstnávat tisíce výběřčích daní, kteří by museli sledovat příjmy a výdaje každé rodiny. Tuto

roli plnili stařešinové vesnice, kteří dobře znali místní majetkové poměry a mohli daně vybírat i bez pomoci armády.

Mnoho států a království té doby v podstatě žilo z výpalného. Vládce byl *capo di tutti capi*, vybíral peníze za „ochranu“ a staral se, aby ostatní mafiánské syndikáty a místní gangsteři neškodili „jeho“ lidem.

Život v náručí rodiny a vesnice nebyl ovšem žádná selanka. Nátlak příbuzných a sousedů býval tvrdý a vztahy v úzké komunitě mnohdy napjaté a násilné, ale nebylo východiska. Přijít o rodinu řekněme v roce 1750 bylo, jako by člověk přestal existovat. Ztratil práci, možnost vzdělání, podporu v nemoci a v nouzi. Aby osamělý člověk přežil, musel si rychle najít náhradní rodinu nebo komunitu. Kdo odešel z domova, mohl v nejlepším případě získat služebné místo v jiné rodině, anebo se chlapci mohli nechat odvést a dívky čekat v nejhorším případě nevěstinec.

* * *

Uplynula pouhá dvě století a všechno se změnilo. Průmyslová revoluce a trh poskytly státu prostředky na výstavbu dopravní sítě a umožnily, aby najal zástupy úředníků, učitelů, policistů a sociálních pracovníků. Úsilí trhu a státu zprvu naráželo na odpor tradičních rodin a komunit, jež si zásah do vlastních záležitostí nechtěly nechat líbit. Rodiče ani hlavy komunit nechtěli, aby mladou generaci vychovával a indoktrinoval nacionalistický stát, aby byli chlapci povinně odváděni na vojnu a z dětí vyrůstal bezprizorní městský proletariát.

Postupně však moc trhu a státu posilovala a tradiční rodinné i komunitní vztahy slábly. Státní soudy a policie zastavily

krevní mstu, průmyslové zboží nahradilo tradiční místní výrobky, města lákala nejnovějšími vynálezy a módním oblečením. Aby však stát a trh zcela zlomily moc rodiny a komunity, přišly s nabídkou, která se nedala odmítnout: „Máte svobodu vůli, stůjte si za svým. Nemusíte se ptát rodičů, koho si máte vzít, nepotřebujete jejich svolení. Najděte si práci, která vyhovuje vám, a na starostu se neohlížejte. Vyberte si, kde chcete žít, i když nebudete moci jít každou neděli k rodičům na oběd. Už nejste na nich a na vesnici závislí. My, stát a trh, vám všechno zajistíme – stravu, ubytování, vzdělání, zdraví, sociální podporu i zaměstnání. A ještě dostanete důchod, pojištění a budeme vás chránit.“

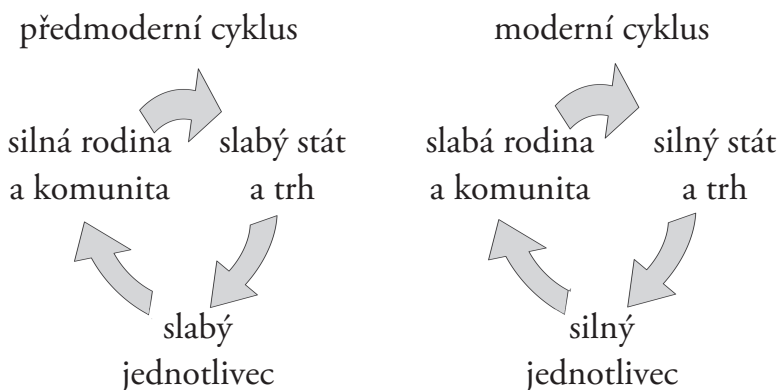
Romantická literatura často líčí jedince jako nezávislého člověka, který bojuje proti státu a trhu. Taková představa má se skutečností málo společného. Stát a trh jsou matkou i otcem individualismu. Trh poskytuje práci, pojištění a penzi, státní školy umožňují studium. Chceme-li podnikat, je tu banka a úvěr, chceme-li stavět, požádáme banku o hypotéku se státní daňovou úlevou nebo stavební spoření. Před násilím chrání policie, během nemoci zdravotní pojištění. Bude-li nejhůř, je tady státní sociální správa. A pokud na trhu dost vyděláme, můžeme si najmout zdravotní sestru, která se o nás postará s přívětivostí a péčí, jíž by se nám nedostalo ani od vlastních dětí. Finanční úřad s námi jedná jako s jednotlivci a nečeká, že budeme platit daně za souseda. I soudy v nás vidí jedince a netrestají za zločiny příbuzných.

Samostatnými osobami jsou dnes nejen dospělí muži, ale i ženy a děti. Ženy bývaly v dějinách považovány za majetek rodiny nebo komunity. V moderním státě mají svá práva a na rodinu či komunitu nemusejí brát ohled. Disponují

bankovním účtem, rozhodují, s kým budou žít i bez svatby, mohou se rozvést nebo zůstat samy.

Cena za osvobození jednotlivce je ale vysoká. Lidé dnes hořekují nad ztrátou stálých rodin i komunit, pociťují odcizení a moc neosobního státu a trhu vnímají jako ohrožení. Ve společnosti, která je jen součtem odcizených jedinců, může stát a trh zasahovat do života občanů snadněji než v době, kdy existovaly soudržné rodiny a komunity. Jestliže se majitelé společného domu neshodnou ani na tom, kolik má kdo platit za úklid, jak by mohli vzdorovat státu?

Rodina a komunita versus stát a trh

Vztah mezi státem, trhem a občany je často plný napětí. Všichni se stále handrkují o vzájemná práva a povinnosti, všichni si stěžují, že stát a trh příliš berou, ale málo dávají. Trh může jednotlivce vykořisťovat a stát může armádu, policii a úřady používat k utlačování, nikoli k ochraně občanů. Je neuvěřitelné, že přes všechny tyto nedostatky společnost ještě funguje, ačkoli se tak radikálně liší od stabilního

společenského řádu, jenž existoval miliony let. Ten nás naučil žít a přemýšlet jako komunita, a přesto během pouhých dvou století jsme se stali odcizenými jedinci. Je to důkaz děsivé síly kultury.

* * *

Není to ale tak, že by rodina v moderní společnosti zcela zanikla. Většinu ekonomických a politických funkcí si sice přisvojil stát a trh, rodina však svým členům stále poskytuje emocionální oporu. Stará se o osobní potřeby, které stát a trh – alespoň prozatím – zajistit neumí. Jenže stát do chodu rodiny čím dál výrazněji zasahuje a trh ovlivňuje i náš milostný a sexuální život. Zatímco kdysi hledala pro děti vhodné partnery rodina, dnes převzal tuto roli trh, který nám předvádí své představy a návrhy plné romantiky a za tučný poplatek je pomáhá uskutečňovat. Bývalo zvykem, že se ženich a nevěsta setkali v obývacím pokoji a otcové novomanželů mezi sebou dohodli finanční závazky. Dnes se námluvy odehrávají v barech nebo kavárnách a peníze putují od snoubenců do kasy podniku. A jaké částky dnes plynou pod diktátem módy na bankovní konta oděvních obchodů, majitelů fitcenter, dietních poradců, kosmetických salonů a plastických chirurgů, aby se člověk toužící po lásce co nejvíce přiblížil tržnímu ideálu krásy!

Stát však má i nadále zájem o rodinné poměry a bdělým okem hlídá vztah mezi rodiči a dětmi. Rodiče mají povinnost posílat děti do školy, kde je vzdělává stát. Pokud tak rodiče nečiní nebo děti týrají, může je stát nechat uvěznit a děti umístit v náhradní rodině. Představa, že by stát mohl rodičům bránit

bít nebo ponižovat děti, byla až donedávna považována za absurdní a neproveditelnou. Právo rodiny bylo posvátné a úcta i poslušnost vůči rodičům patřily mezi základní hodnoty civilizace. Rodiče mohli s dětmi nakládat podle vlastní úvahy, směli i zabít nechtěného či neduživého novorozence, prodat potomka do otroctví nebo provdat dceru za muže dvakrát staršího. Dnes je rodičovská autorita na ústupu, dospívající mládež rodiče neposlouchá a rodičům se kladou za vinu téměř všechny životní nezdary. Matka a otec mají ve freudovské soudní síni asi takovou šanci na osvobozující rozsudek, jako měl obžalovaný ve vykonstruovaném stalinistickém procesu.

Imaginární společenství

Stejně jako rodina ani komunita nemizí z našeho světa bez náhražky. Stát a trh se snaží vytvořit pocit sounáležitosti imaginární společnosti a vybudovat mezi miliony cizích lidí vazby, které mají sloužit národním a komerčním zájmům. V takové společnosti se sice lidé doopravdy neznají, ale mají pocit, že k sobě patří. Nejde o žádný nový vynález. Království, říše a církve působily jako imaginární komunity tisíce let. Ve starověké Číně se lidé považovali za členy jedné velké rodiny, jejíž hlavou byl císař. Miliony muslimů ve středověku věřily, že jsou bratry a sestrami v jednom velkém společenství islámu. V dějinách však většinou podobná společenství hrála ve srovnání s komunitami několika desítek lidí, kteří se dobře znali, jen podružnou roli. O přežití, spokojenost a emocionální potřeby svých členů se staralo malé, úzce provázané společenství. V posledních dvou stoletích se už taková komunita všude rozpadá a citové vakuum, které po ní zbylo, vyplňuje jen mnohamilionová imaginární společnost.

Nejdůležitějším imaginárním společenstvím jsou národ a spotřebitelé. Národ je společenstvím státu, spotřebitelé jsou společenstvím trhu. V obou případech jde o komunity imaginární, protože je nemožné, aby se všichni spotřebitelé na trhu nebo příslušníci jednoho národa znali jako lidé na vesnici. Žádný Čech nemůže mít osobní vztah s deseti miliony příslušníků svého národa nebo s půl miliardou zákazníků jednotného trhu Evropské unie.

Konzumerismus a nacionalismus se nás ze všech sil snaží přesvědčit, že miliony cizinců patří do stejné společnosti jako my, že nás navzájem spojují sdílené dějiny, zájmy a vize budoucnosti. Není to lež. Stejně jako peníze, společnost s ručením omezeným a lidská práva, i národy a spotřebitelé jsou intersubjektivní realitou. Existují sice jen v kolektivní představivosti, ale mají nesmírnou moc. Dokud miliony Čechů věří v existenci českého národa, budou pociťovat hrdost při pohledu na národní symboly, budou si vyprávět národní mýty a budou ochotni pro český národ obětovat peníze, čas, možná i život.

Národ se snaží svou imaginární podstatu zastírat. Tvrdí, že jde o přirozenou a věčnou kolektivní entitu, která vznikla v šerém dávnověku, kdy se promísila půda vlasti s krví lidu. Podobné výroky jsou však nadsazené. Národy sice existují a některé mají dlouhou historii, ale nebyly tak vlivné jako dnes, protože ani stát nebyl nijak významný. Obyvatel středověkého Norimberku možná pociťoval vágní sounáležitost s německy mluvícími lidmi, ale mnohem důležitější pro něj byla příslušnost k rodině a komunitě, které se staraly o většínu jeho potřeb. Naprostá většina i velmi významných starověkých národů zanikla a až na malé výjimky vznikly dnešní národy teprve po nástupu průmyslové revoluce.

Například syrský, libanonský, jordánský a irácký národ jsou produktem náhodných hranic vytyčených francouzskými a britskými diplomaty, kteří přehlíželi místní dějiny, zeměpisnou polohu a hospodářské vztahy. Tito diplomaté prohlásili, že obyvatelé Kurdistánu, Bagdádu a Basry se budou od roku 1918 nazývat „Iráčané“, a kdo bude Syřan nebo Libanonec, o tom rozhodli Francouzi. Saddám Husajn a Háfiz al-Asad se

sice ze všech sil snažili posilovat národní povědomí vytvořené Angličany a Francouzi, ale bombastické projevy o údajně věčném iráckém a syrském národě vyznívaly naprázdno.

Národy samozřejmě nelze zakládat z ničeho. Zakladatelé Iráku a Sýrie stavěli na skutečných historických, zeměpisných a kulturních základech. Saddám Husajn se odvolával na dědictví abbásovského kalifátu a babylonské říše a jednu ze svých elitních divizí dokonce pojmenoval podle Chammurapiho. Irácký národ tím ale patinu nezískal. Upeču-li koláč z mouky, oleje a cukru, které mám ve spíži už dva roky, neznamená to, že koláč je dvouletý.

V posledních několika desetiletích však často nad příslušností k národnímu společenství vítězí příslušnost ke komunitě spotřebitelů. Ti se také neznají, ale sdílejí spotřební návyky a zájmy, cítí jistou sounáležitost a dávají ji najevo. Může nám to připadat podivné, ale jde o značně rozšířený jev. Taková komunita, jako třeba fanoušci Madonny, vyjadřuje svou příslušnost právě nákupem. Její členové si pořizují vstupenky na Madonniny koncerty, shánějí nahrávky, plakáty, trička s její podobiznou a na mobilním telefonu jim vyzvání její písnička. Podobné společenství mají fanoušci Sparty, vegetariáni nebo ochránci životního prostředí. Všichni se vymezují hlavně tím, co kupují a co tvoří do značné míry jejich image. Česká vegetariánka si možná raději vezme francouzského vegetariána než českého masožravce.

Perpetum mobile

Revoluční změny posledních dvou století byly tak rychlé a radikální, že se dotkly nejpodstatnějších záležitostí společenského řádu, který lidé po tisíciletí chápali jako pevný a neměnný. Řád se tak jevil proto, že změny probíhaly velice pomalu a náhlé společenské převraty byly výjimkou. Rodiny a komunity se sice občas snažily v hierarchii společnosti obsadit nové místo, ale představa revoluční změny byla lidem naprosto cizí. Převládal pocit, že odjakživa je v zásadě všechno tak, jak má být, a s daným stavem je třeba se smířit.

Během posledních dvou set let nastoupily ale natolik převratné změny, že nám dnes společenský řád připadá jako dočasný, tvárný a neustále se proměňující úzus. Moderní revoluce – Francouzskou (1789), liberální evropskou (1848) a ruskou bolševickou (1917) – popisují stohy knih. V současnosti je ale každý rok svým způsobem revoluční. Dnešní třicátník může udiveným výrostkům zcela po pravdě tvrdit, že za jeho mládí byl svět úplně jiný. Vždyť internet se rozšířil až v 90. letech 20. století, čili před necelými dvaceti lety, ale my si svět bez něho umíme představit už jen stěží.

Pokoušet se popsat podstatné vlastnosti moderní společnosti je jako chtít definovat barvu chameleona. Jediné, čím si můžeme být jisti, je stálá změna. Co platilo ve společnosti v roce 1910, bylo k smíchu v roce 1960 a dnes jsou názory z roku 1960 považovány za neuvěřitelně zastaralé. Lidé si

už zvykli na permanentně proměnlivou společnost a věří, že její praktiky lze měnit a vylepšovat po libosti. Dávni vládcí slibovali ochranu tradičního řádu, nebo dokonce usilovali o návrat zlatého věku. Dnešní politici prohlašují, že starý svět odstraní a nahradí novým a lepším. Ani konzervativní politické strany se už nezavazují, že zachovají svět takový, jaký je. Všichni slibují nějakou další reformu sociálního systému, školství a hospodářství – a sliby často plní.

* * *

Jako se geologové obávají, že tektonické pohyby způsobí zemětřesení a sopečné erupce, i my míváme strach, že radikální společenská hnutí vyústí ve výbuchy násilí. Politické dějiny devatenáctého a dvacátého století se nám občas jeví jako řada válek, genocid a revolucí. Z takového pohledu to pak vypadá, jako bychom skákali z bláta do louže – od první světové války k druhé a pak k třetí studené, od arménské genocidy k židovské a rwandské, od Robespiera k Leninovi a Hitlerovi.

Výčet známých katastrof je ovšem poněkud zavádějící, příliš se totiž soustřeďuje na louže a nevidí suchou cestu mezi nimi. Nová éra je nejen dobou nevídaného násilí a brutality, ale i obdobím míru a klidu. Charles Dickens o Francouzské revoluci napsal: „Byla to ta nejhorší, ale i nejlepší doba.“ Možná to platí nejen o ní, ale i o následujícím období, a především o sedmi desetiletích od druhé světové války. Lidstvo se poprvé ocitlo na pokraji sebezničení a prodělalo řadu válek a genocid, ale přesto šlo o nejklidnější období v dějinách. Je to překvapivé o to víc, že došlo k největší hospodářské, sociální a politické proměně světa.

Závratně se posouvají tektonické desky dějin, ale sopky většinou dřímají. Zdá se, že nový, pružný řád je schopen uvést do života i radikální změny, aniž by vyvolal násilné konflikty.¹⁰⁵

Mír v naší době

Většina lidí si neuvědomuje, v jak klidném období žijeme. Před tisíci lety jsme tady nebyli, takže si přirozeně neuvědomujeme, že svět býval násilí plný. Váleky a ozbrojených konfliktů je dnes méně, a proto přitahují větší pozornost. Lidé se zajímají o válku v Afghánistánu a v Sýrii daleko více než o mír, v němž tak dlouho žijí mnohem početnější Brazilci a Indové.

Také se nás osobně daleko více dotýká utrpení jednotlivců než celé populace. Donekonečna si přeposíláme fotografii afghánské dívky, která se stala obětí tálibánského útočníka s kyselinou, náruživě čteme zprávy o leteckém neštěstí, při němž zahynulo několik set lidí, ale nijak nás nevzruší osud desítek milionů lidí, kteří zemřeli během sovětských a čínských uměle vyvolaných hladomorů, ani nedávná genocida v Dárfúru.

Stav světa nemůžeme pochopit bez znalosti statistických údajů. V roce 2000 způsobily všechny války smrt zhruba 310 000 lidí a vraždy měly za následek 520 000 obětí. Nepochybně s každou obětí násilí zahynul jeden lidský svět a rodina, příbuzní i přátelé utrpěli trauma. Z širší perspektivy však představuje oněch 830 000 obětí jen 1,5 procenta z 56 milionů osob, které zemřely ve stejném roce. Z nich se 1 260 000 stalo obětí autonehody (2,25 procenta celkové úmrtnosti) a 815 000 osob spáchalo sebevraždu (1,45 procenta).¹⁰⁶

Údaje za rok 2002 jsou ještě překvapivější. Z 57 milionů mrtvých jen 172 000 zemřelo ve válce a 569 000 bylo

zavražděno. Lidské násilí tedy mělo za následek 741 000 obětí, zatímco 873 000 osob spáchalo sebevraždu.¹⁰⁷ To znamená, že v roce, který následoval po útoku na newyorské Světové obchodní centrum, bylo přes veškeré války a terorismus pravděpodobnější, že někdo zemře vlastní rukou, než že se stane obětí teroristy, vojáka nebo drogového dealera.

A tak se mohou lidé téměř všude ukládat ke spánku bez obav, že sousední kmen napadne vesnici a všechny pobije. I dnes cestují zámožní Angličané z Nottinghamu do Londýna přes Sherwoodský les, ale už dávno se neobávají, že je přepadne veselá družina loupežníků, která jim všechno sebere a peníze rozdá chudým (ve skutečnosti by je tehdy lupiči povraždili). Učitelé už netrestají rákoskou, děti se nemusejí bát, že budou za nesplacené dluhy rodičů prodány do otroctví, a ženy vědí, že zákon zakazuje mužům, aby je bili a zamykali doma. O čem mohli kdysi lidé jen snít, se pro většinu stalo skutečností.

Za poklesem násilí stojí především vzestup moci státu. Násilí většinou pramenilo z místních sporů mezi rodinami a komunitami a i dnes je podle statistik kriminalita nebezpečnější než ozbrojené konflikty. Ve společenství prvních zemědělců, kteří neměli žádnou politickou strukturu nad rámec vesnice, bylo násilí všudypřítomné.¹⁰⁸ Teprve když moc království zesílila, podařilo se komunity zklidnit. V decentralizovaných státech středověké Evropy bylo ročně zavražděno 20 až 40 osob na 100 000 obyvatel. V posledních desetiletích, kdy se stát i trh staly všemocnými a místní komunity se rozpadly, se násilí snížilo ještě výrazněji. Globální průměr je dnes jen 9 vražd ročně na 100 000 obyvatel a většina z nich je spáchána ve slabých státech, jako je Somálsko nebo Kolumbie.

V silně centralizovaných evropských státech je to jen jedna vražda na 100 000 obyvatel.¹⁰⁹

Samozřejmě existují i státy, které vraždí vlastní obyvatelstvo, ale stává se tak výjimečně. Dokonce i v diktátorských režimech dnes průměrnému člověku hrozí menší nebezpečí, že zemře rukou jiné osoby, než v dávné společnosti. V Brazílii se v roce 1964 dostala k moci diktatura a vládla až do roku 1985. Během dvaceti let zavraždil režim několik tisíc Brazilců a tisíce uvěznil a mučil. Ale i v době nejhorších excesů hrozilo průměrnému obyvatele Rio de Janeira menší nebezpečí, že zemře násilnou smrtí, než průměrnému příslušníku kmene Janomamů (Yanomamo), kteří žijí hluboko v amazonském pralese a nemají vojáky, policii ani vězení. Antropologický výzkum prokázal, že v takové společnosti čtvrtina až polovina mužů dříve či později přijde o život při sporu o majetek, ženu či postavení.¹¹⁰

Říše na odpočinku

Je možná diskutabilní, jestli vnitrostátní násilí zaznamenalo od roku 1945 vzestup nebo pokles, ale v mezinárodních sporech spadlo na nejnižší úroveň v dějinách. Nejlépe je to vidět na rozpadu evropských impérií. Dějiny jsou plné záznamů o říších, které každé povstání potlačily železnou pěstí, a když se pak přiblížil jejich konec, ze všech sil se snažily udržet. Vedlo to obvykle k děsivému krveprolití, po kterém následoval chaos, anarchie a válka o následnictví. Po druhé světové válce se však většina impérií rozhodla odejít na odpočinek mírumilovně. Jejich rozpad byl relativně rychlý a spořádaný.

Ještě v roce 1945 Británie vládla na čtvrtině planety. Třicet let nato se její území smrsklo na několik malých ostrovů. Anglická vláda opouštěla jednu kolonii za druhou. Obvykle padlo pár výstřelů, celkem zahynulo několik tisíc vojáků, ale žádné velké krveprolití se nekonalo. Velké zásluhy se připisují Mahátmovi Gándhímu za jeho odpor vůči násilí, ale měly by patřit především Británii. Po rozpadu koloniální říše vznikla řada nezávislých států s relativně stabilními hranicemi a dobrými sousedskými vztahy. Teprve po odchodu Britů byly leckde povražděny desítky tisíc lidí nebo došlo k výbuchu etnického násilí, které stálo statisíce životů (zvláště v Indii), ale ve srovnání s dlouhodobým dějinným průměrem byl ústup britského impéria spořádaný a přímo příkladný. Francouzské impérium ze svých pozic už tak klidně neustupovalo. Jeho zánik vedl k nesmírně krvavým konfliktům ve Vietnamu

a v Alžírsku a počet obětí jen v těchto dvou státech dosáhl statisíců. Z ostatních držav pak ale Francouzi ustoupili už velmi rychle a zanechali po sobě poměrně spořádané státy.

Sovětský kolaps v roce 1989 byl ještě mírnější, i přes následné výbuchy etnického násilí na Balkánu, Kavkaze a ve Střední Asii. Ještě žádná říše v dějinách nezmizela tak rychle a tak potichu. Sovětský Svaz neutrpěl vojenskou porážku (s výjimkou Afghánistánu), neoslabila jej žádná invaze, povstání, a dokonce ani neměl významné hnutí občanského odporu, jaké zorganizoval v Americe Martin Luther King. Sověti měli k dispozici miliony vojáků, desetitisíce tanků i letadel a jaderný arzenál, kterým by mohli z povrchu zemského smést celé lidstvo. Rudá armáda a ozbrojené síly Varšavské smlouvy zůstaly k sovětské říši loajální. Není pochyb, že na rozkaz Michaila Gorbačova by Rudá armáda střílela.

Přesto se sovětská vláda a komunistické režimy východní Evropy (s výjimkou Jugoslávie a Rumunska) rozhodly vojenskou sílu nepoužít. Uvědomily si, že se komunismus zhroutil, přiznaly porážku, sbalily kufry a odešly ze scény. Gorbačov a jeho kolegové odevzdali bez boje nejen území, které Sovětský svaz získal v období druhé světové války, ale i téměř všechna teritoria a země, které dobylo předchozí carské impérium v Pobaltí, na Ukrajině, na Kavkaze a ve Střední Asii. Při představě, k čemu mohlo dojít, kdyby se Gorbačov zachoval jako srbská vláda nebo Francouzi v Alžíru, hrůzou vstávají vlasy na hlavě.

Pax atomica

Nezávislé státy, které vznikly z rozpadlých říší, nemají dnes o válku zájem. Obecně vzato, od konce druhé světové války žádné státy až na několik výjimek o podrobení sousedů nestojí. Od nepaměti přitom v politických dějinách bývalo dobývání území zcela běžné a velké říše jinak nevznikaly. Invaze, jaké podnikali Římané, Mongolové nebo osmanská říše, dnes už nikde na světě neprobíhají. Od roku 1945 nebyla žádná nezávislá země uznaná Spojenými národy obsazena a vymazána z mapy. Omezené mezinárodní konflikty sice probíhají i nadále a miliony lidí umírají, ale války už nejsou považovány za samozřejmé.

Mnoho lidí má za to, že mezinárodní válečné konflikty zanikají hlavně díky bohatým demokratickým státům západní Evropy. Není to tak. Teprve když mír zavládl na mnoha místech světa, dospěl i do Evropy. V Jižní Americe byly poslední mezinárodními konflikty většího rozsahu válka mezi Peru a Ekvádorem v roce 1941 a mezi Bolívií a Paraguayí v letech 1932–1935. Předešlá větší válka se odehrála v letech 1879–1884, kdy bojovaly Chile a Peruánsko–bolívijská konfederace.

Arabský svět také většinou nevnímáme jako klidný, ale od získání nezávislosti se jen jeden arabský stát pokusil dobýt území jiného (irácká invaze do Kuvajtu v roce 1990). Došlo k řadě pohraničních konfliktů (mezi Sýrií a Jordánskem v roce 1970), ozbrojeným intervencím (Syřané v Libanonu), občanským válkám (v Alžírsku, Jemenu a Libyi) a mnoha

převratům a povstáním, ale kromě války v zálivu spolu žádné arabské státy neválčily v tradičním slova smyslu. A dokonce i když rozšíříme pohled na celý muslimský svět, najdeme jen jeden příklad mezinárodní války, a sice konflikt mezi Íránem a Irákem. Turecko a Írán, Pákistán a Afghánistán nebo Indonésie a Malajsie spolu ve druhé polovině dvacátého století už nebojovaly.

V Africe je situace horší, ale i tam má většina konfliktů podobu převratu či občanské války. Od 60. a 70. let dvacátého století, kdy africké státy získaly nezávislost, jich jen hrstka napadla souseda ve snaze rozšířit své území.

Období relativního míru jsme zažili již dříve, v Evropě například v letech 1871 až 1914, ale toto období neskončilo dobře. Tentokrát je to jiné. Opravdový mír totiž není jen nepřítomnost války. Opravdový mír je nepravděpodobnost války, a takový mír na světě nikdy nebyl. I v letech 1871 až 1914 zůstávala válka v Evropě velmi reálnou eventualitou a armády, politici i běžní občané ji očekávali. Podobné to bylo i během všech ostatních mírových období v dějinách. Základním pravidlem mezinárodní politiky bylo, že pro každé dva sousedící státy existuje pravděpodobný scénář, podle něhož mezi nimi do roka vypukne konflikt. Takový zákon džungle platil nejen v Evropě devatenáctého století, ale i v Evropě středověké, v dávné Číně a starověkém Řecku. Pokud mezi Spartou a Athénami v roce 450 př. n. l. panoval mír, existovala pravděpodobnost, že spolu už v roce 449 budou válčit.

Zdá se, že se dnešní lidstvo od zákona džungle osvobodilo. Panuje opravdový mír, pro který je charakteristické nejen to, že není válka. Pro většinu států je naprosto nepřijatelná představa, že by spolu do roka válčily. Co by mohlo do roka spustit válku

mezi Německem a Francií? Nebo mezi Čínou a Japonskem či Brazílií a Argentinou? Ano, mohlo by dojít k malé příhraniční potyčce, ale jen apokalyptický scénář by nás mohl dovést k tradiční válce, během níž by například argentinské ozbrojené divize dojely až do Ria de Janeiro nebo brazilské letectvo podniklo kobercový nálet na Buenos Aires. K takovému konfliktu by mohlo dojít mezi Izraelem a Sýrií, Etiopií a Eritreou nebo Amerikou a Íránem, ale to jsou výjimky potvrzující pravidlo.

Situace se samozřejmě může kdykoli změnit a ze zpětného pohledu by nám pak dnešní svět připadal neuvěřitelně naivní, ale z historické perspektivy je zajímavá i tato naivita. Ještě nikdy nepanoval ve světě takový mír, aby si lidé neuměli válku ani představit.

Analytici se snaží tento příznivý vývoj vysvětlit. Napsali o něm nespočet knih a objevili několik zásadních jevů, které k dnešnímu stavu přispěly. Válka především nesmírně zdražila. Definitivně poslední Nobelovu cenu za mír měl dostat Robert Oppenheimer a jeho spolupracovníci, kteří sestrojili atomovou bombu. Nukleární zbraně totiž změnilly situaci do té míry, že válka velmocí by byla kolektivní sebevraždou, a proto žádný pokus o nadvládu nad světem není možný.

Cena války vzrostla, ale zisk se nesmírně snížil. Stát, který v minulosti souseda vydrancoval nebo mu zabral území, většinou zbohatl. Majetek představovala pole, dobytek, otroci nebo zlato, a to všechno se dalo ukořistit. Dnes spočívá bohatství většinou v lidském kapitálu, v technickém know-how a organizacích, jako jsou banky. Nic z toho nelze odvézt nebo začlenit do vlastního území.

Vezměte si například Kalifornii. Její bohatství zprvu záviselo na těžbě zlata. Dnes teoreticky stojí a padá s křemíkem

a celuloidem, tedy se Silicon Valley a filmovými ateliéry Hollywoodu. Co by se stalo, kdyby chtěli do Kalifornie vpadnout Číňané, vysadit na plážích u San Franciska milion vojáků a postupovat do vnitrozemí? Nezískali by téměř nic. V Silicon Valley nejsou žádné doly na křemík a z Hollywoodu se toho taky nedá příliš odnést. Bohatství je ukryto v hlavách inženýrů, ve špičkových technologiích a inovacích, v umění hollywoodských scenáristů, režisérů a odborníků na zvláštní efekty, a ti by byli v letadle do Indie nebo Bengalúru dávno předtím, než by na Sunset Boulevard vjel první tank. Není náhoda, že tradiční války, k nimž tu a tam ještě dochází, vznikají v oblasti bohaté v tradičním smyslu. Kuvajtská šejkové utekli, ale ropná pole zůstala a agresor si je mohl přivlastnit.

Válka se přestala vyplácet, zato mír se stal lukrativní. V tradiční zemědělské ekonomice hrál mezinárodní obchod a zahraniční investice jen podružnou roli. Mír sice neměl náklady spojené s válkou, ale výnosný nebyl. Pokud by v roce 1400 Anglie s Francií neválčila, Francouzi by sice neplatili vysoké válečné daně a netrpěli invazí cizích vojsk, ale žádný jiný prospěch by z toho neměli. V kapitalistické ekonomice ale zahraniční obchod a investice hrají zcela zásadní úlohu. Mír se proto vyplatí. Mír mezi Čínou a Spojenými státy znamená, že Číňané mohou v Americe prodávat své zboží, obchodovat na Wall Street a financovat svůj rozvoj z amerických investic.

Velmi podstatná je také celosvětová změna mentality, k níž došlo v politické kultuře. Mnoho elit v dějinách, od hunských náčelníků a vikingské šlechty až po aztécké kněze, považovalo válku za dobrou věc anebo naopak v ní vidělo nevyhnutelné zlo, které by se dalo využít ve vlastní prospěch. Dnes vládnou poprvé v dějinách pacifistické elity – politici, obchodníci,

intelektuálové i umělci, kteří válku považují za naprosté zlo, jemuž se lze aktivně vyhnout, nejde tudíž o tradiční pasivní pacifismus vůči agresi.

Všechny dnešní argumenty proti válce se navzájem posilují: nebezpečí jaderného Armagedonu posiluje pacifismus, pacifismus podporuje obchod, obchod v míru přináší vyšší zisky, ale i zdražuje eventuelní válečné výdaje. V době stále provázanějších mezinárodních vztahů již nemohou státy zcela nezávisle rozhodovat, a tak se snižuje pravděpodobnost, že by některý sám rozpoutal válku. Občané Izraele, Itálie, Mexika či Thajska sice možná ještě žijí v představě, že jejich vlast je nezávislá, ale jejich vlády nemohou provádět zcela samostatnou hospodářskou nebo zahraniční politiku a nemohou na vlastní pěst válčit jako kdysi. Jsme svědky nástupu světového impéria, které stejně jako všechny předchozí říše udržuje na svém území mír. A protože mu patří celá planeta, světové impérium prosazuje světový mír.

* * *

Je dnešek dobou plnou nesmyslného násilí, válek a útisku, kterou nejlépe vystihují zákopy první světové války, atomový hřib nad Hirošimou a děsivé šílenství Stalina a Hitlera? Anebo žijeme v míru, pro nějž jsou typické neexistující zákopy v Jižní Americe, atomový mrak, jenž se nerozprostřel nad Moskvou a New Yorkem, a který provází vyrovnaný výraz Mahátmy Gándhího a Martina Luthera Kinga?

Odpověď závisí na době. Pohled na minulost bývá zkreslený událostmi posledních několika let. Kdybych tuto kapitolu psal v roce 1945 nebo 1962, byla by mnohem pochmurnější.

Protože jsem ji však napsal v roce 2012, vyznívá příznivě a nadějně.

Optimisty i pesimisty snad uspokojí závěr, že žijeme na prahu pekla i ráje a nervózně přešlapujeme u brány jednoho a v předsálí druhého. Historie ještě nerozhodla, kde skončíme, a řada nečekaných náhod nás může vést tím i oním směrem.